

رژیم بین‌المللی مسئولیت در قبال تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه صنعت هوانوردی ایران
حمیدرضا سیدی^۱ - سیدباقر میرعباسی^{۲*} - احسان کامرانی^۳
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۵

چکیده:

حقوق مسئولیت بین‌المللی به مثابه یک نهاد حقوقی بین‌المللی محسوب می‌شود و رژیم مسئولیت بین‌المللی؛ مجموعه قواعد و مقررات بین‌المللی مرتبط با موضوع مسئولیت کشورها و سازمان‌های بین‌المللی را گویند که نقش ایجاد همکاری و برقراری ثبات را ایفا و موجد حق و تکلیف برای اعضای جامعه بین‌المللی می‌گردد.

پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی اسناد به بررسی حقوقی رژیم مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در قبال تحریم‌های هدفمند آمریکا علیه ایمنی و امنیت هوانوردی ایران که با مخاطرات جدی مواجه شده، می‌پردازد. لذا، ابتدا مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در قبال ایمنی و امنیت هوانوردی در حقوق بین‌الملل و سپس عناصر تحقق مسئولیت، یعنی تعهد و انتساب بررسی می‌شوند. یافته‌های تحقیق نشان از نقض ماده ۴۴ کنوانسیون شیکاگو، نقض منشور ملل متحد و مغایرت تحریم‌های هوانوردی با اصول و قواعد حقوق بین‌الملل می‌باشد و موجب مسئولیت بین‌المللی می‌گردد.

واژگان کلیدی: رژیم مسئولیت بین‌المللی، سازمان‌های بین‌المللی، تحریم، ایمنی و امنیت هوانوردی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

JPIR-2111-2014

۱- دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

۲- استاد گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران: نویسنده مسئول

mirabbas@ut.ac.ir

۳- استاد گروه حقوق بین‌الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

مقدمه

ثبات نظام بین‌المللی و تغییر آن هسته اصلی نظریه رژیم‌ها را تشکیل می‌دهد. رژیم مسئولیت در حقوق بین‌الملل از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در اینجا واژه مسئولیت بین‌المللی در برگیرنده روابط حقوقی جدیدی است که حقوق بین‌الملل به دلیل ارتکاب تخلف بین‌المللی از سوی یک دولت یا سازمان بین‌المللی پدید می‌آید. حقوقدانان بین‌المللی، مسئولیت را ناشی از فعل‌ها و ترک فعل‌هایی می‌دانند که به استناد مقررات بین‌المللی، غیرقانونی تلقی می‌شوند. براساس اصل مسئولیت مستقل، دولت یا سازمان بین‌المللی بابت رفتار متخلفانه خود مسئولیت دارد، یعنی رفتاری که به آن منتسب است و تعهداتش را نقض می‌کند.

شورای امنیت سازمان ملل متحد در ایفای مسئولیت و اجرای تصمیمات خود برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی می‌تواند مبادرت به اعمال تحریم علیه دولت‌ها، گروه‌های شبه‌نظامی و بازیگران غیردولتی و اشخاص حقوقی و حقیقی نماید. اصولاً تصمیمات شورای امنیت سیاسی و غیرقضایی هستند و موارد زیادی منجر به اعمال محدودیت‌هایی نسبت به ملت‌ها و مردم بیگناه و اموال و زندگی آنها شده است که مغایر با حقوق و آزادی‌های مشروع و مبانی حقوق بشری اشخاص مورد تحریم است.

قطع روابط اقتصادی و تحریم هوانوردی ایران از جمله اقدامات شورای امنیت بود که با صدور قطعنامه‌های ششگانه^۱ یک‌دهه گذشته اجرایی شد و پس از توافقات هسته‌ای (برجام) با قطعنامه جدید^۲ ۲۲۳۱ شورای امنیت، همه تحریم‌های جهانی ناشی از تصمیمات شورای امنیت ملغی گردید. در این شرایط علیرغم بی‌اثر شدن شش قطعنامه شورای امنیت (تحت فصل هفتم منشور) توسط یک قطعنامه جدید و همراهی اعضای ملل متحد و بویژه اتحادیه اروپا و لغو مصوبات تحریمی خود علیه ایران و موافقت با تصمیمات شورای امنیت و اقدام به اجرای آن، ایالات متحده آمریکا در کمال ناباوری جامعه جهانی در عملی خلاف عرف بین‌الملل، در حالی که حامی قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت بود و براساس ماده ۲۷ منشور^۳ در رای‌گیری شورا شرکت و رای مثبت^۴ هم داده بود، معذالک در سال ۲۰۱۶ با نقض قطعنامه ۲۲۳۱ از

^۱-S/RES/1696 (2006), S/RES/1737(2006), S/RES/1747(2007), S/RES/1803 (2008), S/RES/1835 (2008), S/RES/1929 (2010).

^۲-S/RES/2231 (2015).

^۳- ماده ۲۷ منشور: «بند ۳. تصمیمات شورای امنیت راجع به سایر مسائل با رای مثبت ۹ عضو که شامل آرای تمام اعضای دایم اتخاذ می‌گردد...»

^۴- براساس بند ۳ ماده ۲۷: اگر هر ۵ عضو دایم شورای امنیت رای مثبت ندهند، تصمیم شورا رای نمی‌آورد و به اصطلاح «وتو» می‌شود.

توافقنامه چندجانبه (برجام) خارج شد^۱ و دست به تحریم‌های یک‌جانبه علیه جمهوری اسلامی ایران و خاصه صنعت هوانوردی ایران زده است. این تحریم‌ها منجر به خطر افتادن ایمنی^۲ و امنیت هوانوردی^۳ و جان مسافرین هوایی و نقض حقوق مسافران و شهروندان ایرانی شده است.

بیان مساله و طرح موضوع

سازمان ملل متحد به استناد ماده ۵۵ منشور، "همه اعضا را ملزم به روابط مسالمت‌آمیز و دوستانه بین‌المللی و تشویق به مساعدت برای بالابردن سطح زندگی، احترام جهانی و موثر به حقوق بشر و حل مسائل بین‌المللی اقتصادی نموده است" و برای تحقق این امر موسسات و سازمان‌های بین‌المللی تخصصی وابسته به سازمان ملل متحد، با مسئولیت بین‌المللی^۴ تشکیل شد. انتظار است، سازمان ملل، شورای امنیت و سایر ارکان ملل متحد مانند؛ ایکائو^۵ (سازمان بین‌المللی هوانوردی کشوری) به عنوان یک سازمان تخصصی و بازوی مشورتی، شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل و مجمع عمومی^۶ نسبت به توصیه‌های لازم جهت ممانعت از اقدام یک‌جانبه و تحریم‌های ظالمانه و تهدیدات آمریکا و منع سایر کشورها مبنی بر رفع تحریم‌های هوانوردی ایران، مستفاد از ماده ۴۱ طرح مسئولیت دولت، اقدام نماید و به رسالت اصلی خویش در ایجاد و حفظ مودت و حسن تفاهم بین ملت‌ها و مردم دنیا عمل و از رفتارهایی که موجب اختلال در امنیت بین‌الملل و ایجاد مخاطره برای هوانوردی بین‌المللی و تعهدات منشوری می‌گردد، جلوگیری نماید.^۷

فرسودگی ناوگان هوایی و تجهیزات هندلینگ هواپیمایی و از دست رفتن زیرساخت‌های کمک ناوبری و فرودگاهی، یکی از تأثیرات ثانویه تحریم^۸ است. کشورهای هدف و درگیر تحریم، عموماً به دلیل مواجهه با بحران اقتصادی، ناتوان از بروزرسانی زیرساخت‌های صنعت هوانوردی هستند که در نتیجه، قابلیت‌های ایمنی و امنیت هوانوردی برای پاسخگویی به نیاز شهروندان را از دست می‌دهند. حق داشتن صنعت هوانوردی کارآمد و استفاده از حمل‌ونقل هوایی بین‌المللی از مصادق میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملل متحد است که در مواد ۱۳،

^۱ - رییس‌جمهور آمریکا، ترامپ با فرمان اجرایی ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۷ برابر با (۸ می ۲۰۱۸) رسماً خروج از برجام را اعلام کرد.

^۲ - Aviation Safty

^۳ - Aviation Scurity

^۴ - ماده ۵۷ منشور

^۵ - International Civil Aviation Organization (ICAO)

^۶ - ماده ۶۳ منشور

^۷ - مقدمه کنوانسیون شیکاگو ۱۹۴۴.

^۸ - در تحریم ثانویه، کشور تحریم کننده، کشورهای دیگر را نیز مجبور به رعایت قوانین تحریمی خود می‌کند. دلیل اصلی خروج شرکت‌های هواپیمایی از ایران، ترس از تحریم‌های ثانویه آمریکا است.

۱۴ و ۱۵ میثاق با مفهوم «حق بر توسعه» به رسمیت شناخته شده است و از حقوق اساسی بشر تلقی می‌شود. نقض این حقوق بنیادین بشر در تحریم‌های اعمال شده، علیه کشورهای عراق، سوریه، یمن، کره شمالی و ایران به کرات مشاهده شده است و آثار منفی تحریم بر سلامت و زندگی مردم عادی، از طریق آمارهای سازمان‌های بین‌المللی از جمله سازمان بهداشت جهانی (آمار مرگ‌ومیر نوزاد، آمار مرگ‌ومیر کودکان و آمار مرگ‌ومیر بیماران مبتلا به بیماری‌های خاص و سایر شاخص‌های زندگی) قابل اثبات است.^۱ اگر چه به‌رغم دستور موقت ۳ اکتبر ۲۰۱۸ دیوان بین‌المللی دادگستری^۲ مبنی بر «لغو تحریم‌های دارویی، غذایی، بشردوستانه و تجهیزات هوانوردی» از سوی آمریکا، تا امروز به این دستور عمل نشده است.

پیشینه تحقیق

در بررسی پیشینه موضوع، پژوهش‌های متعددی در مبحث تحریم‌ها ملاحظه می‌شود ولی مشابه این پژوهش در حوزه رژیم مسئولیت بین‌المللی، ایمنی و امنیت هوانوردی و تحریم موردی مشاهده نشد و شاید در نوع خود بدیع باشد.

رویکرد پژوهش جایگاه دولت‌ها در نظام بین‌الملل را در مکتب رئالیسم جستجو می‌کند، معهذا نقش رژیم‌های جدید بین‌الملل را بسیار موثر می‌داند. بنابراین، مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی^۳ و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها^۴ بررسی و تحریم‌های یک‌جانبه با حقوق بین‌الملل تطبیق داده می‌شود و سرانجام در پی پاسخ؛ آیا تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا موجب مسئولیت بین‌المللی آن دولت می‌شود؟ سازمان‌های بین‌المللی برطبق حقوق بین‌الملل مسئولیتی در قبال تحریم‌های غیرمنشوری علیه ایران دارند؟ اگر قرار بر این است که با وجود قاعده اولیه منطبق بر حقوق بین‌الملل برای دولت‌ها، تعهد بین‌المللی ایجاد کند، آیا می‌توان مطرح کرد که دولت آمریکا ناقض تعهدات است؟ بررسی رفتارهای موجد رژیم جدید در حقوق بین‌الملل درآمد پایانی است.

رژیم مسئولیت بین‌المللی

رژیم مسئولیت در حقوق بین‌الملل از چنان جایگاه و اهمیتی برخوردار بوده که در نخستین سال تأسیس کمیسیون حقوق بین‌الملل به عنوان نهاد توسعه و تدوینگر حقوق بین‌الملل در چارچوب سازمان ملل متحد در دسته نخستین موضوعات مورد مطالعه قرار گرفت. (عابدینی

^۱ - عاملی و محسنی آهویی: فقدان مشروعیت قانونی - بین‌المللی تحریم و نقض حقوق بشر؛ موسسه حقوق بشر اسلامی

لندن؛ ۲۰۱۸ ص ۶۰

^۲ - www.icj-cij.org/public/files/case-related/175/175-20210203-PRE-01-00-en.pdf

^۳ - Responsibility of International Organizations.

^۴ - Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries 2001

و روزگاری، ۱۳۹۴:۱۳) مسئولیت بین‌المللی یکی از اساسی‌ترین نهادهای حقوقی بین‌المللی است که موجد حق و تکلیف برای اعضای جامعه بین‌المللی بوده و جزء قواعد اولیه نظام بین‌المللی محسوب می‌شود. (حیدرقلی‌زاده و قائم‌پناه، ۱۳۹۷:۲۱۹) ثبات نظام بین‌المللی و تغییر آن هسته اصلی نظریه رژیم‌ها را تشکیل می‌دهد. رژیم‌های بین‌المللی، اول؛ توسط صاحبان قدرت ایجاد می‌شوند، اما به مرور زمان برای خود ایجاد رویه کرده و خود نیز در کنار دولت‌ها به عنوان بازیگر مطرح می‌شوند. دوم؛ به عنوان مکانیزم‌های همکاری بین دولت‌ها ایجاد اعتماد و امنیت کرده و به ثبات نظام بین‌الملل کمک می‌کنند. سوم؛ رژیم‌ها به وسیله عوامل مختلف که مهمترین آنها قدرت است، تغییر می‌کنند. (عسگرخانی، ۱۳۸۱:۱۷۹)

- مبانی حقوقی مسئولیت بین‌المللی

حقوق مسئولیت بین‌المللی عبارت است از: «مجموعه قواعد و مقررات بین‌المللی مربوط به موضوع مسئولیت کشورها و سازمان‌های بین‌المللی». بنابراین، هر موضوعی که به نوعی با موضوع مسئولیت کشورها و سازمان‌های بین‌المللی ارتباط داشته باشد در حقوق مسئولیت بین‌المللی مطرح می‌شود. (ضیائی‌بیگدلی، ۱۳۸۸:۴۶۶) همچنین واژه مسئولیت بین‌المللی در برگیرنده روابط حقوقی جدیدی است که حقوق بین‌الملل به دلیل ارتکاب تخلف بین‌المللی از سوی یک دولت پدید می‌آید. (حلمی، ۱۳۹۷:۲۷) از این‌رو واژه «مسئولیت بین‌المللی» در ماده (۱)^۱ [طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها]، روابط ناشی از فعل متخلفانه بین‌المللی دولت به موجب حقوق بین‌الملل را در بر می‌گیرد. همچنین هر فعل متخلفانه دولت به موجب ماده یک مسئولیت بین‌المللی او را در پی دارد، بدین معنی نیست که دیگر دولت‌ها نمی‌توانند مسئول فعل مورد بحث یا خسارت حاصل از آن قلمداد شوند. به موجب فصل دوم، یک رفتار واحد ممکن است در یک آن به چندین دولت قابل انتساب باشد و یا به موجب فصل چهارم، یک دولت ممکن است بابت فعل متخلفانه بین‌المللی دولت دیگری مسئول تلقی گردد. (ابراهیم-گل، ۱۳۹۴:۲۹) براساس اصل مسئولیت مستقل، دولت یا سازمان بین‌المللی بابت رفتار متخلفانه خود مسئولیت دارد، یعنی رفتاری که به آن منتسب است و تعهداتش را نقص می‌کند. اصل مسئولیت مستقل به طور جدی در مواد مسئولیت بین‌المللی تثبیت شده است. حتی در مواردی که فعل متخلفانه با همکاری چند دولت ارتکاب می‌یابد، مسئولیت بین‌المللی براساس اصل مسئولیت مستقل تعیین می‌شود. (حدادی، ۱۳۹۷) پس مسئولیت بین‌المللی یک اصل بنیادین حقوق بین‌الملل و بیانگر رفتار خلاف دولت‌ها می‌باشد. (راعی، ۱۳۹۳:۱۷) دیوان بین‌المللی

^۱ - ماده ۱ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت: «هر فعل متخلفانه بین‌المللی دولت موجب مسوولیت بین‌المللی است.»

دادگستری در رأی مشورتی ۲۰ دسامبر ۱۹۸۰ خصوص تفسیر معاهده ۱۹۵۱ میان سازمان بهداشت جهانی و دولت مصر اشعار می‌دارد: «سازمان‌های بین‌المللی تابع حقوق بین‌الملل محسوب می‌شوند و لذا موظف به رعایت تعهدات ناشی از قواعد عام حقوق بین‌الملل، اساسنامه خود و معاهداتی که عضو آن هستند، خواهند بود». به نظر می‌رسد، توجه حقوق بین‌الملل به مسئولیت بین‌المللی ناشی از «نقص تعهد بین‌المللی» یا مسئولیت ناشی از فعل متخلفانه بین‌المللی بر مفهوم «مسئولیت مستقل» استوار است.

طبق نظر پروفیسور بدوان^۲ مسئولیت بین‌المللی، نهادی حقوقی است که به موجب آن، کشوری که عمل خلاف حقوق (حقوق بین‌الملل) به او منتسب است، باید خسارت وارده به کشور متضرر از آن عمل را طبق حقوق بین‌الملل جبران نماید. (ضیائی‌بیگدلی، ۱۳۸۸: ۴۶۸) پس می‌توان گفت مفهوم مسئولیت برای رفتار متخلفانه یک عنصر اساسی در جوهره وجودی شخصیت حقوقی بین‌المللی است و حقوق مسئولیت بین‌المللی، یکی از شاخه‌های اصلی و اساسی حقوق بین‌الملل است که با تمامی شاخه‌های حقوق بین‌الملل در ارتباط تنگاتنگ است.

- مسئولیت بین‌المللی دولت

حقوقدانان بین‌المللی، مسئولیت را ناشی از فعل‌ها و ترک فعل‌هایی می‌دانند که به استناد مقررات بین‌المللی، غیرقانونی تلقی می‌شوند، این شاخصه توسط دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری در قضیه فسفات مراکش^۳، نظر دیوان بین‌المللی دادگستری در قضایایی مانند کانال کورفو^۴، دعوای نیکاراگوئه علیه آمریکا^۵، کاپچیکوو- ناگیماروس^۶ و نیز در نظر مشورتی درباره تفسیر معاهدات صلح^۷ به نوعی مورد تاکید قرار گرفته است. لذا با کمک این شاخصه در خصوص تعهدات آمره با توجه به افزایش نقش و جایگاه این نوع از تعهدات در نظام حقوق بین‌الملل معاصر و نیز توجه به این موضوع که دیگر نمی‌توان قواعد آمره حقوق بین‌الملل را تابعی محض از اصل حاکمیت و منافع ملی دولت‌ها، بدان گونه که در حقوق بین‌الملل کلاسیک و حتی در اوایل تأسیس سازمان ملل متحد وجود داشت، تلقی نمود. (کریم‌آبادی، ۱۳۹۸: ۳۶۵-۳۶۴) مسئولیت

^۱-ICJ " interpretation of the agreement of 25 March 1951 between the WHO and EGYPT " advisory opinion of 20 Dec. 1980, pp 22

^۲-Basdevant

^۳-Phosphates in Morocco, Preliminary Objections, P.C, I, j series /A /B.no, 74, P: 10. P.2

^۴-Corfu Channel (United Kingdom v. Albania), ICJ, Judgment of 15 December 1949, ICJ Reports 1949

^۵-Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) Jurisdiction of the court and admissibility of the application. See at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19841126-jud-01.pdf>

^۶-Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia). See at: <https://www.icj-cij.org/en/case/92>

^۷-Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania 2 phase, I.C.J Reports, 1950, p. 221

دولت بابت اعمال متخلفانه بین‌المللی خویش در ماده (۱) طرح مسئولیت بین‌المللی دولت بیان شده است: «هر فعل متخلفانه بین‌المللی دولت موجب مسئولیت بین‌المللی آن دولت است» بنابراین نقض حقوق بین‌الملل توسط یک دولت موجب مسئولیت بین‌المللی او می‌شود. عمل متخلفانه بین‌المللی دولت ممکن است شامل یک یا چند فعل یا ترک فعل یا ترکیبی از هر دو باشد. (ابراهیم‌گل، ۱۳۹۴: ۲۵)

به اعتقاد رابرتو آگو^۱ که عهده‌دار تدوین ساختار اصلی و تعیین اهداف طرح مزبور بود، این مواد باید: «... اصول حاکم بر مسئولیت ناشی از تخلفات بین‌المللی دولت‌ها را با رعایت تمایز دقیق بین این امر و موضوع تبیین قواعدی که طبق آنها تعهداتی بر عهده دولت‌ها گذاشته می‌شود که نقض آنها ممکن است موجب مسئولیت گردد» مشخص نماید. (حلمی، ۱۳۹۰: ۲۱)

ماده ۱۸ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت به اجباری می‌پردازد که آگاهانه برای نقض تعهد دولتی در قبال یک دولت ثالث اعمال می‌شود. با این وجود، رفتار متخلفانه بین‌المللی اغلب ناشی از همکاری چندین دولت است تا یک دولت. این امر می‌تواند ناشی از رفتار مستقل چندین دولت باشد که هریک از آنها در انجام یک فعل متخلفانه بین‌المللی، نقش خاص خویش را داراست یا اینکه ممکن است چندین دولت از طریق ارگانی مشترک فعل متخلفانه‌ای را مرتکب شوند. (ابراهیم‌گل، ۱۳۹۴: ۱۰۹) بنابراین و براساس ماده ۲ طرح مسئولیت دولت، برای تحقق مسئولیت بین‌المللی وجود دو عنصر نقض تعهد بین‌المللی و قابلیت انتساب لازم است.

مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی

مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی در قبال اعمال متخلفانه بین‌المللی بر اساس ماده ۳ طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی که بیان می‌دارد: «اعمال متخلفانه یک سازمان بین‌المللی موجب مسئولیت بین‌المللی آن سازمان خواهد شد» احصا شده است. به موجب ماده ۵۷ طرح مسئولیت دولت^۲ و احصاء مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی که توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل تهیه شده است، منظور از «سازمان‌های بین‌المللی» همان «سازمان بین‌الدولی» است که در رای مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه جبران خسارت کارکنان سازمان ملل^۳ در سال ۱۹۴۹ به بنیان و مبنای محکم شخصیت بین‌الملل سازمان ملل متحد تاکید نموده است.

^۱ -Roberto Ago

^۲ - ماده ۵۷ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت، به موضوع «مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی» می‌پردازد.

^۳ -Icj Reports. 1949. P. 179

چنین سازمانی به موجب حقوق بین‌الملل، شخصیت حقوقی مجزایی داشته و مسئول اعمال خود یعنی اعمالی است که از طریق ارگان‌ها یا ماموران آن انجام شده‌اند. (همان: ۳۲۱)

غیر از دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی نیز به استنتاج شخصیت حقوقی خود از نظر قواعد حاکم بر مسئولیت بین‌المللی برخورد می‌باشند. در این خصوص دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه خسارات وارده به سازمان ملل متحد اعلام نمود که به نظر دیوان سازمان ملل متحد حق دارد علیه یک دولت اعم از عضو یا غیرعضو که با نقض تعهدات بین‌المللی خود خساراتی را بر سازمان یا مامورین آن وارد کرده باشد در زمینه بین‌المللی مبادرت به اقامه دعوای حقوقی نماید. باید گفت که اگر سازمان‌های بین‌المللی بتوانند اقامه دعوی کنند به طریق اولی به عنوان مدعی علیه هم می‌توانند تحت پیگرد قرار گیرند. این مسئله در مورد سازمان‌های منطقه‌ای نیز صدق می‌کند. بنابراین مسئولیت بین‌المللی نهادی نیست که فقط ناظر بر روابط بین‌دول باشد، بلکه دیگر تابعان حقوق بین‌المللی که دارای شخصیت حقوقی بین‌المللی هستند را در بر می‌گیرد و آنها هم می‌توانند در روابط بین‌المللی خود موضوع و مسئولیت حقوقی بین‌المللی قرار گیرند. بنابراین امروزه هر قدر به نهاد مسئولیت بین‌المللی ارج نهاده و قواعد و فنون آن بهتر شناسانده شود و در راه توسعه و تحول نظام حقوق مسئولیت بین‌المللی گام برداشته شود زمینه اجرای بهتر و موثرتر مقررات حقوق بین‌الملل فراهم می‌گردد. (ضیائی‌بیگدلی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۹-۱۶)

حال، موارد «طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی» بر تفکیک بین قواعد اولیه، یعنی قواعد موجب تعهد برای سازمان‌ها و قواعد ثانویه مبتنی شده‌اند که به تحقق نقض تعهد بین‌المللی و آثار ناشی از آن برای سازمان بین‌المللی مسئول می‌پردازند. (عابدینی و روزگاری، ۱۳۹۵: ۲۲)

اصل تخصص سازمان‌های بین‌المللی تخصصی ایجاب می‌کند که سازمان‌های بین‌المللی فقط دارای صلاحیت‌هایی باشند که در راستای تحقق اهدافشان ضروری تلقی می‌شود این اثر را باید مهمترین مانع در راه اعمال اختیارات و اقدامات عمومی از سوی سازمان بین‌المللی و یکی از عوامل مهم این است که شخصیت حقوقی سازمان‌ها را از دولت‌ها متفاوت می‌سازد. (الیهوئی نظری و محمدی، ۱۳۹۶: ۴)

مسئول بودن یک سازمان در قبال یک عمل متخلفانه بین‌المللی باعث زایل شدن مسئولیت موازی دیگر تابعان حقوق بین‌الملل در اوضاع و احوال واحد نخواهد شد. مثلاً، امکان دارد یک سازمان در نقض تعهدی با یک دولت مشارکت داشته باشد که بر هر دوی آنها تحمیل شده است. یا این‌گونه باشد که یک رفتار به طور همزمان قابل انتساب^۱ به یک دولت و سازمان بوده و موجب تحقق مسئولیت بین‌المللی هر دو شود.

^۱ - یکی از شرایط اساسی مسئولیت بین‌المللی دولت، طبق ماده ۲ طرح، آن است که رفتار شکل گرفته به موجب حقوق بین‌الملل قابل انتساب به آن دولت باشد.

۱- مسئولیت مجمع عمومی سازمان ملل متحد

مجمع عمومی سازمان ملل طی قطعنامه ۵۶/۸۲ مورخ ۱۲ دسامبر ۲۰۰۱ به کمیسیون حقوق بین‌الملل مأموریت داد که به مطالعه و بررسی موضوع مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی اقدام نماید. کمیسیون نیز در ۸ می ۲۰۰۲ این موضوع را در برنامه کاری خود قرار داد و یک کارگروه کاری تشکیل داد تا نسبت به تهیه طرح پیش‌نویس مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی اقدام نماید. در سال ۲۰۱۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل طرحی ارائه نمود، بنام طرح مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی که سازمان‌های بین‌المللی بعد از دولت‌ها، مهمترین و تاثیر گذارترین تابعان حقوق بین‌الملل مطرح شدند، طرح مذکور اگرچه هنوز به رای گذاشته نشده تا تبدیل به کنوانسیون بین‌المللی شود ولی عملاً مورد بهره‌برداری دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی قرار می‌گیرد. کمیسیون حقوق بین‌الملل در پیش‌نویس مواد طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی هم از منظر تدوین و هم توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل نگریسته است، ولی اقدام کمیسیون حقوق بین‌الملل در ویرایش مواد مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی رویکردی بیشتر به سمت توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل نسبت به تدوین حقوق بین‌الملل داشته است. ماده ۴ طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی که برگردانی از ماده ۲ طرح مسئولیت دولت‌ها است در بیان عناصر تحقق رفتار متخلفانه یک سازمان بین‌المللی، آن را متشکل از فعل یا ترک فعلی می‌داند که قابل انتساب به یک سازمان بین‌المللی بوده و متضمن نقض یک تعهد بین‌المللی باشد. به این ترتیب طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی با تاکید بر اینکه سازمان‌های بین‌المللی ممکن است مسئول آسیب‌های ناشی از ترک فعل باشند، زمینه مسئولیت بین‌المللی آنها در صورت قصور در انجام یک فعل را نیز فراهم کرده است. (رضوی و بابایی، ۱۳۹۶: ۱۵۵) همانگونه که در ماده ۴ [طرح مسئولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی] گفته شده، رفتار یک سازمان بین‌المللی متشکل از «فعل یا ترک فعل» است. ترک فعل، زمانی نقص تعهد محسوب می‌شود که سازمانی دارای تعهد بین‌المللی مبنی بر مبادرت به فعلی ایجابی باشد اما مبادرت به انجام آن ننماید. (عابدینی و روزگاری، ۱۳۹۴: ۶۹) اجرای موقت معاهدات بین‌المللی در حال حاضر توسعه و در حال تبدیل شدن به ابزاری برای حقوق بین‌الملل معاهدات شده است و در ساختار نظام حقوقی بین‌الملل به عنوان رژیم حقوقی مطرح است.

از آنجایی که حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، حل و فصل اختلافات و ترویج و احترام به حقوق بشر یکی از رسالت‌های اصلی سازمان ملل متحد قلمداد شده، بدون شک استقرار و ارتقای حاکمیت قانون در عرصه بین‌المللی از اهمیت شگرفی برخوردار است. اعضای مجمع عمومی ملل متحد در سند نهایی اجلاس سران ۲۰۰۴، نیاز به تبعیت جهانی و اجرای حاکمیت قانون در

سطوح ملی و بین‌المللی را شناسایی کرده و تعهد خود به نظم بین‌المللی مبتنی بر حاکمیت قانون و حقوق بین‌الملل را که برای همزیستی و همکاری میان دولت‌ها اساسی است، تأیید کردند. (قطعنامه مجمع عمومی ۲۰۰۵/۱) در همین راستا مجمع عمومی سازمان ملل متحد از سال ۱۹۹۲ موضوع حاکمیت قانون را در دستور کار خود قرارداد و از سال ۲۰۰۶ حداقل سه قطعنامه درخصوص این موضوع به تصویب رسانده است. شورای امنیت نیز در قطعنامه‌های شماره ۱۳۲۵، ۱۶۱۲، ۱۶۴۷ و ۱۸۲۰ بر اهمیت حاکمیت قانون در سطح داخلی و بین‌المللی تأکید داشته است. (رحمانی و جعفری، ۱۳۹۸: ۵۶) در سال ۱۹۹۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، از دولت‌ها قویاً خواست که فشارهای یکجانبه را در حق یکدیگر ملغی نمایند. همچنین در قطعنامه دیگری «A/RES/51/22» در سال ۱۹۹۶، تحت عنوان «حذف تدابیر فشار اقتصادی» و به عنوان «وسیله اجبار سیاسی و اقتصادی» خواستار حذف اینگونه اعمال گردید. بند ۳ این قطعنامه از همه دولت‌ها درخواست نموده که تدابیر اقتصادی یک‌جانبه با ویژگی فرا-سرزمینی را به رسمیت نشناسند. لازم به ذکر است که اگر چه اینگونه قطعنامه‌ها عموماً الزام‌آور نیستند، ولی از آنجایی که کشورهای زیادی آن را به رسمیت شناخته‌اند، تخطی از آن به نوعی بی‌احترامی به آنها تلقی می‌شود. (همان: ۶۴) در کمیسیون حقوق بشر قطعنامه‌ای از سال ۱۹۹۴ با عنوان «حقوق بشر و اقدامات قهری یک‌جانبه» طرح شد که با ۲۳ رأی مثبت در برابر ۱۸ رأی منفی به تصویب رسید. در بند پنج این قطعنامه، به صراحت تأکید شده بود که کالاهای اساسی به ویژه غذا و دارو نمی‌بایست به عنوان ابزاری جهت اعمال فشار سیاسی به کار گرفته شود. در حقیقت از این تاریخ به بعد است که به موازات توجه به اثرات منفی اقتصادی تحریم‌های یک‌جانبه بر اقتصاد کشورهای هدف، اثرات حقوق بشری مضر و منفی تحریم بر مردم عادی نیز مورد توجه خاص قرار می‌گیرد. (گلشن پژوه، ۱۳۹۸: ۲)

۲- مسئولیت شورای امنیت سازمان ملل متحد

یکی از مهم‌ترین و جدیدترین هنجارهایی که شورای امنیت در پی رسمیت بخشیدن و عملی نمودن آن است، مفهوم مسئولیت حمایت است. این مفهوم صورت تکامل یافته مفهوم مداخله بشردوستانه است که واجد «مسئولیت» و نه حق «حمایت» و نه قیومیت است. (سجادپور و وکیلی، ۱۳۹۴: ۴۷) مسئولیت اصلی شورای امنیت و حفظ امنیت و صلح بین‌المللی است که در ماده ۲۴ منشور بیان شده است. شورای امنیت سازمان ملل در ظاهر خود را ملزم به رعایت قواعد آمره می‌داند، ولی اینکه منحصراً ملزم به رعایت قواعد آمره باشد، جای تأمل دارد. زیرا شورای امنیت به عنوان رکن اصلی سازمان ملل، شأن سیاسی آن بر سایر شئونات ارجعیت دارد و وظایف خود را بر اساس منشور ملل متحد انجام می‌دهد و رعایت کلیه اصول

حاکم بر حقوق معاهدات و استنباط اختیارات شورا از منشور، اصول کلی حقوق بین‌الملل و عرف، شورای امنیت سازمان ملل را موظف به رعایت قواعد آمره که در معاهدات بین‌المللی مقدم بر منشور هستند، می‌نماید. بر این اساس اعمال تحریم‌های اقتصادی، «حق حیات» را که جزء قواعد آمره می‌باشد را تهدید و نقض می‌کند.

تحریم‌های هوانوردی به دولت‌های هدف که عموماً کشورهای ضعیف‌تر، نسبت به تحریم‌کننده‌ها هستند، آسیب جدی وارد کرده است و ضربه بیشتری نسبت به گذشته وارد می‌سازند. ائتلاف‌های بین‌المللی علیه کشورهای هدف، نسبت به قبل برای اعمال تحریم‌های چندجانبه آسان‌تر شده است و اجماع هنجاری بین‌المللی به طور نسبی افزایش یافته است و موضوع رژیم بین‌المللی حقوق بشر در کنار رژیم بین‌المللی تحریم منشاء طرح مبحث حقوق بشری شدن تحریم‌های چندجانبه و هوشمند ۲۰ سال گذشته شده است.

بنابراین مسئولیت ناشی از نقض حقوق بشر در تحریم‌ها که توسط اعضای شورای امنیت اعمال می‌شود، به شورای امنیت و سازمان ملل منتسب است و این سازمان در وضع و اعمال این تحریم‌ها، دارای مسئولیت بین‌المللی بوده و ملزم است نتایج ناشی از این مسئولیت، از جمله لزوم پایان این نوع تحریم‌ها و اعاده وضع به حالت سابق، لزوم جبران خسارت ناشی از نقض حقوق بشر و سایر نتایج را بر عهده گیرد. (زمانی و غریب‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۲۹) شورای امنیت سازمان ملل متحد دارای اختیارات و محدودیت‌هایی است که اختصاراً به آنها پرداخته می‌شود:

الف) اختیارات شورای امنیت سازمان ملل متحد؛ فصل پنجم منشور نمایانگر کارکردها و اختیارات شورای امنیت است. شورای امنیت مسئول حل و فصل مسالمت‌آمیز منازعات طبق فصل ششم و اقدام طبق فصل هفتم در ارتباط با تهدیدها علیه صلح و اقدامات تجاوزکارانه، شامل شرایط منطقه‌ای در قبال ابتکارات حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و طبق فصل هشتم، انجام وظایف خاصی در ارتباط با نظام قیمومیت بین‌المللی تحت فصل دوازدهم است. (فارال، ۱۳۹۹: ۷۴) براساس منشور ملل متحد، فصول ششم و هفتم، حدود صلاحیت قانون-گذاری شورای امنیت به تصمیم‌ها و توصیه‌ها خلاصه می‌شود. برطبق فصل ششم شورای مذکور می‌تواند صرفاً اقدام به صدور «توصیه‌نامه» کند، درحالی‌که مطابق فصل هفتم شورای امنیت می‌تواند اقدام به «تصمیمات الزام‌آور» نماید.

ب) محدودیت‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد؛ یکی از محدودیت‌های شورای امنیت ناشی از تکلیف مقرر در ماده یک منشور در خصوص رعایت «اصول حقوق بین‌الملل و عدالت» توسط شورای مذکور است. ماده یک منشور صراحتاً اقدامات و تدابیر اتخاذ شده بر اساس

فصل هفتم منشور را تحت شمول خود قرار می‌دهد. به همین دلیل شورای امنیت نمی‌تواند بدون توجه به مقررات تجاری حقوق بین‌الملل ضمن اعمال فصل هفتم عمل نماید. (موسی‌زاده و کوهی، ۱۳۸۹: ۲۲۹) التزام شورای امنیت به اصول حقوق بین‌الملل عام در زمینه اعمال تحریم‌های اقتصادی مستلزم رعایت سه اصل (اصل انسانی‌بودن، اصل ضرورت، اصل تناسب) است. (فرخ‌سیری، ۱۳۸۷: ۳۷) اصل انسانی‌بودن تحریم‌های اقتصادی از اصول مهم حقوق بین‌الملل عام است و دامنه وسیع‌تری نسبت به حقوق بشر دارد و بسیاری از حقوقی که در زمره حقوق بشر قرار نمی‌گیرند را شامل می‌شود از مصادیق این اصل می‌توان به ماده دو کنوانسیون سوم ژنو ۱۹۴۹ در خصوص حقوق اسیران جنگی اشاره کرد که به آرامش، بهداشت، محل مناسب زندگی، خوراک، آب آشامیدنی، پوشاک، اعمال مذهبی، فرصت تفکر، آموزش، تفریح و ورزش تاکید دارد. استناد به اصل ضرورت در همه امور حقوقی الزامی است و در همه زمینه‌ها کاربرد دارد. سازمان ملل متحد به اصول کلی حقوق بین‌الملل ملتزم است و شورای امنیت به رعایت اصل ضرورت به عنوان یکی از اصول اساسی حقوق بین‌الملل عام توصیه شده است. اصل تناسب صرفاً مربوط به اقدامات قانونی، مشروع و ضروری می‌شود، تصمیمات شورای امنیت که در چارچوب فصل هفتم منشور انجام می‌شود، دارای مشروعیت هستند و این مشروعیت باید متناسب و دارای معیاری قابل قبول باشد. حتی در ماده ۵۱ طرح^۱ مسئولیت دولت‌ها، تاکید بر اقدام متقابل با در نظر گرفتن شدت عمل متخلفانه بین‌المللی و تناسب زیان وارده دارد. بنابراین تحریم‌های طولانی و همه جانبه اقتصادی می‌تواند ویرانگر و حقوق بشر را به شدت نقض نماید و تناسبی با عمل و یا تخلف کشور هدف تحریم نداشته باشد. امروزه از مصادیق تحریم‌های یک جانبه آمریکا تحریم و تهدید هر کشوری که با ایران همکاری و معامله داشته و دارد، می‌باشد. ماده ۲۵ منشور بیان می‌دارد: «اعضای ملل متحد موافقت می‌نمایند که تصمیمات شورای امنیت را طبق این منشور قبول و اجرا نمایند» لذا در صورت تشخیص عدول شورای امنیت از حیطه اختیارات قانونی خود، اعضا مجاز هستند از موافقت با تصمیمات شورا و اجرای آنها خودداری نمایند.

ج) محدودیت‌های شورا به موجب قواعد آمره؛ قواعد آمره^۲ مندرج در معاهدات بین‌المللی نیز بر منشور مقدم می‌باشند و شورای امنیت نباید آنها را نقض نماید. بنابراین علی‌رغم سیاق ماده ۱۰۳ که منشور را مافوق سایر معاهدات قرار داده است، شورای امنیت حق ندارد از آن دسته از تعهدات قراردادی که از حقوق اساسی فرد در زمان صلح و در خلال مخاصمات مسلحانه حمایت

^۱ - ماده ۵۱: «اقدامات متقابل باید متناسب با زیان وارده و شدت فعل متخلفانه بین‌المللی و حقوق مورد بحث انجام شوند»

^۲ -Jus Cogens

می‌کنند، تخطی نماید. از جمله این تعهدات، قواعدآمره می‌باشند که ذینفع اختیار اعراض از حقوق ناشی از آن را ندارد. در نتیجه شورای امنیت موظف است در وضع برنامه‌های تحریم اقتصاد، قواعدآمره را در نظر گیرد و حتی این قواعد را بر مقررات منشور نیز مقدم دارد. بر این اساس، شورای امنیت، به عنوان مثال باید در اعمال تحریم‌های اقتصادی، حق حیات را که جزء قواعد آمره می‌باشد، رعایت نماید. (فرخ‌سیری، ۱۳۸۷: ۴۴) مفهوم قاعده‌آمره به عنوان مفهومی مافوق حقوق بین‌الملل عرفی و معاهده عمل می‌کند. کمکی که ماده ۱۰۳ منشور می‌تواند در مورد تعارض میان یکی از تصمیمات شورای امنیت و یک تعهد مهم معاهداتی به شورا بنماید، نمی‌تواند به تعارض میان یک قطعنامه شورای امنیت و قاعده آمره تسری یابد. منطقی است که سازمان ملل متحد و به ویژه شورای امنیت به عنوان حافظ حقوق اساسی جامعه بین‌المللی، خود نمی‌تواند تصمیمی اتخاذ یا اقدامی به عمل آورد که با قواعد بنیادین نظم حقوقی بین‌المللی تعارض داشته باشد. (شایگان، ۱۳۸۰: ۴۰) ایجاد سلسله مراتب هنجاری در قواعد حقوق بین‌الملل تمام قواعد حاکم بر روابط بین دولت‌ها از سطح و ارزش یکسانی برخوردار نیستند و برخی از قواعد حقوق بین‌الملل از ارزش و اهمیت بیشتری نسبت به سایر قواعد برخوردارند که به قواعدآمره شهرت دارند. براساس ماده ۵۳ کنوانسیون وین ۱۹۶۹ راجع به حقوق معاهدات «معاهداتی که در تعارض با قواعدآمره بین‌الملل هستند، باطل و بلااثر هستند» یعنی دولت‌ها نمی‌توانند در مورد هر مسئله‌ای و هر چه خواستند توافق کنند. کمیسیون حقوق بین‌الملل از طریق ماده ۴۱ طرح^۱ مسئولیت دولت، سلسله مراتب هنجاری مندرج در ماده ۵۳ کنوانسیون وین ۱۹۶۹ را به مسئولیت دولت هم تسری داده‌اند. این بدان معنا است که اگر وضعیتی پیش بیاید که ناشی از نقض یک قاعده‌آمره بین‌المللی باشد، دولت‌های ثالث که هیچ نقشی در یک تخلف بین‌المللی عامل نداشته‌اند نیز باید در قبال آن نقض قاعده‌آمره پاسخگو و مسئول باشد. همچنین کنوانسیون حقوق معاهدات وین ۱۹۶۹ در ماده ۶۴ خود بیان می‌کند، قواعد معاهده‌ای که در تعارض با قواعدآمره باشند، از درجه اعتبار ساقط می‌شوند. به نظر دکتر ممتاز^۲ ماده ۴۱ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت می‌گوید: «اگر دولت‌ها در مقابل عملی یا وضعیتی که ناشی از نقض قاعده‌آمره حقوق بین‌الملل است قرار گرفتند، موظف هستند از شناسایی این وضعیت یا عمل خودداری کنند و آن را شناسایی نکنند و از انجام هرگونه کمک یا مساعدتی در حفظ این

^۱ - ماده ۴۱ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت بیان می‌دارد: «۱ - دولت‌ها باید برای پایان بخشیدن به هرگونه نقض جدی در معنای ماده ۴۰ از طریق قانونی با یکدیگر همکاری کنند. ۲ - هیچ دولتی نباید وضعیتی را که با نقض جدی در معنای مورد تاکید ماده ۴۰ است را حفظ کند و نباید هیچ‌گونه کمک و همراهی با آن وضعیت نماید...».

^۲ - سخنرانی دکتر ممتاز دانشگاه کردستان در سال ۱۳۹۵ با موضوع اقدامات یک جانبه در حقوق بین‌الملل

شرایط خودداری نمایند.»

د) محدودیت‌های شورا به موجب قواعد خاص منشور ملل متحد؛ طبق ماده ۳۹ منشور، شورای امنیت می‌تواند اقدام لازم را در چارچوب فصل هفتم منشور صرفاً برای «حفظ یا برقراری صلح و امنیت بین‌المللی» به عمل آورد. لذا نخستین و اساسی‌ترین محدودیت شورای امنیت در این نکته نهفته است که شورای مذکور باید قانون‌گذاری خود را صرفاً در موارد مربوط به حفظ یا برقراری صلح و امنیت بین‌المللی به کار گیرد. در واقع، منشور ملل متحد شورای امنیت را به عنوان یک «قانونگذار جهانی فراگیر»^۱ شناسایی نکرده است، بلکه آن را یک «قانونگذار تک موضوعی»^۲ می‌داند. (موسی‌زاده و کوهی، ۱۳۸۹: ۲۲۵) منشور ملل متحد، بند «یک» ماده ۵۳ مقرر می‌دارد: «شورای امنیت در موارد مقتضی از چنین قراردادها یا موسسات منطقه‌ای برای عملیات اجرایی تحت اختیار خود استفاده خواهد کرد. ولی هیچ‌گونه عملیات اجرایی به موجب قراردادهای منطقه‌ای یا توسط موسسات منطقه‌ای بدون اجازه شورای امنیت صورت نخواهد گرفت...»

۳- مسئولیت سازمان بین‌المللی هواپیمایی کشوری

کنوانسیون ۱۹۴۴ شیکاگو، سنگ بنای مقررات هوانوردی و قانون مادر حمل‌ونقل هوایی جهانی است و به چگونگی اعمال قانون در سیستم‌های مختلف حقوقی ملی و بین‌المللی، با تأکید بر اشتراکات در قوانین و شناسایی خلایق قوانین و مسئولیت‌های مدنی و تعهدات بین‌المللی پرداخته است. قانون هواپیمایی کشوری فقط یک سند حقوقی نیست، بلکه فرهنگی است که بر زندگی متخصصان هوانوردی، کارکنان عملیاتی و مردم تأثیر می‌گذارد. از آن جمله است «جرم‌انگاری» که می‌تواند فرهنگ ایمنی یک شرکت را ایجاد یا از بین ببرد. اگرچه وحدت رژیم حقوق بین‌الملل از استحکام وحدت و یکپارچگی لازم و کافی برخوردار نیست. معذالک طی هفت دهه گذشته از زمان تاسیس سازمان ملل متحد تلاش شده است تا هنجارها و نهادهای مستحکم و قابل اعتمادی در حقوق بین‌الملل و بویژه حقوق بین‌الملل هوانوردی ایجاد گردد. نقش ایکائو در راهبری و مدیریت جهانی هوانوردی برای فراهم کردن زمینه‌های بین‌المللی جهت تأمین ایمنی هوانوردی غیرقابل انکار است. ماده ۴۴ کنوانسیون مزبور توجه ویژه‌ای به ایمنی هوانوردی دارد و ایمنی جز اهداف اصلی و اولیه تدوین‌کنندگان پیش‌نویس کنوانسیون شیکاگو بوده است. ایکائو به منظور نیل به اهداف فوق در سال ۲۰۰۱ با انتشار اولین اولین ویرایش سند ۹۷۷۴ تحت عنوان «گواهینامه‌های فرودگاهی» کشورهای عضو

^۱ - Ommipotent World Legislator

^۲ - Single-Issue Legislator

را ملزم نمود و در سال ۲۰۰۵ با انتشار اولین ویرایش سند ۹۸۵۹ تحت عنوان «سیستم مدیریت ایمنی»^۱ بخش‌های اصلی و کلیدی صنعت حمل‌ونقل هوایی؛ همچون فرودگاه‌ها، خطوط حمل‌ونقل هوایی، طراحان و سازندگان هواپیماها، سرویس‌های مراقبت پرواز، مراکز آموزش هواپیمائی را ملزم به پیاده‌سازی سیستم مدیریت ایمنی در سازمان خود نمود.

شورای امنیت سازمان ملل متحد با صدور قطعنامه‌های ۲۱۷۸ (۲۰۱۴) و ۲۳۰۹ (۲۰۱۶) از همه کشورهای عضو خواست، برای شناسایی تروریست‌ها^۲ سامانه‌ای بنام اطلاعات پیشرفته مسافر «API»^۳ ایجاد نمایند، تا تردد افراد سابقه‌دار و تروریست‌ها بین کشورها رصد گردد. همچنین شورای امنیت در سال ۲۰۱۶ با صدور قطعنامه ۲۳۰۹^۴ درخواست "ارتقای فرهنگ امنیتی موثر در تمام سازمان‌های درگیر در هواپیمایی کشوری" را ارائه کرد.^۵

رژیم تحریم‌های بین‌المللی

هاپکینز^۶ و پوچلا^۷ معتقدند هر رفتاری ایجاد رژیم می‌کند و بنابراین ایجاد رژیم‌ها ممکن است تکاملی یا تصادفی بوده باشد. حال آنکه عده‌ای دیگر رژیم‌های بین‌المللی را به صورت تقسیم‌بندی‌های زیر ارائه می‌دهند: رژیم‌های قراردادی، رژیم‌های تحمیلی، رژیم‌های مذاکره-ای، رژیم‌های قهری، رژیم‌های ارادی، رژیم‌های مشروع، رژیم‌های مطلوب، رژیم‌های نیک نهاد و رژیم‌های بدنهاد. (عسگرخانی، ۱۳۸۱: ۱۹۳) اجزای تحریم شامل چهار جزء با عناوین؛ اجزای ماهوی، تصمیم‌سازی، اجزای نظارتی و سنجش کارایی هستند یک مجموعه منسجم با عنوان رژیم بین‌المللی تحریم را تشکیل می‌دهند.

سیستم بین‌المللی بدون قطب‌بندی پس از جنگ سرد، ظرفیت منشور ملل متحد و تکامل یافته‌تر شدن سازمان‌های بین‌المللی، امکان مطرح شدن تحریم‌های بین‌المللی جهت نظم بین‌المللی را فراهم نموده است و این سیستم به سمت تولید هنجارها، اصول، قواعد و رویه-هایی حرکت نموده است که در جهت نهادینه‌کردن تحریم‌های بین‌المللی در قالب یک رژیم بین‌المللی عمل می‌کنند. (سجادپور و وکیلی، ۱۳۹۴: ۴۲) می‌توان گفت مبنای شکل‌گیری رژیم-های تحریم منشوری، ماده ۳۹ منشور است و این ماده با ماده ۴۱ منشور ارتباط مستقیم با یکدیگر دارند و به نوعی مکمل هستند؛ زیرا در صورتی اقدامات ذکر شده در ماده ۴۱ قابلیت

¹ - Safety Management Seyestm - The Safety Management Manual (SMM) (Doc 9859)

² -<https://news.un.org/en/story/2016/09/540172>

³ -Advance Passenger Information

⁴ -UN S/RES/2309 (2016)

⁵ -<https://www.iata.org/contentassets/e45e5219cc8c4277a0e80562590793da/transform-security-culture.pdf>

⁶ -Raymond Hopkins

⁷ -Donald Puchala

اجرا دارند که به ماده ۳۹ عمل شده باشد، یعنی: «شورای امنیت وجود هرگونه تهدید علیه صلح، نقض صلح یا عمل تجاوز را احراز و توصیه‌هایی خواهد نمود یا تصمیم خواهد گرفت که برای حفظ یا اعاده صلح و امنیت بین‌المللی به چه اقداماتی برطبق ماده ۴۱ و ۴۲ منشور باید مبادرت شود» را احراز نموده باشد. لذا پس از احراز شرایط مندرج در ماده ۳۹ می‌توان به مواد ۴۱ و ۴۲ رجوع کرد و این الزام به رعایت سلسله مراتب اقدامات، نشان از نوعی اقدام تدریجی و ترغیب به همکاری دولت تحت تحریم و برگرفته از اصول ضرورت و تناسب تحریم است. بنابراین تحریم‌ها دارای جنبه‌های مختلفی هستند که مهمترین آنها به شرح ذیل است:

الف) مبنای قانونی تحریم‌های همه‌جانبه و فراسرزمینی علیه ایران؛ کامل‌ترین، جامع‌ترین و هوشمندترین رژیم تحریم‌های بین‌المللی در تاریخ مکتوب بشریت تا به امروز، علیه جمهوری اسلامی ایران اعمال شده است. درحالی‌که تحریم‌های بین‌المللی مستلزم صدور قطعنامه مستند به منشور ملل متحد می‌باشند، تحریم‌های بین‌المللی اعمالی علیه جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۸۴ با آشکار شدن فعالیت‌های هسته‌ای ایران و به دنبال قطع مذاکرات و ارجاع پرونده هسته‌ای، توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به شورای امنیت، شکل جدی گرفت و با قطعنامه ۱۶۹۶ (۲۰۰۶)^۱ فصل هفتمی شورای امنیت رسمیت یافت. پس از ناکامی مذاکرات پرونده هسته‌ای ایران، شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران به استناد به فصل هفتم منشور ملل متحد اقدام به صدور قطعنامه‌های شش‌گانه^۲ برای وادارکردن ایران به نشستن پای میز مذاکره با گروه پنج به علاوه یک نموده است. تحریم‌های اعمالی به سه دسته کلی؛ تحریم‌های ایالات متحده آمریکا، تحریم‌های شورای امنیت و تحریم‌های اتحادیه اروپا تقسیم‌بندی می‌شوند که جملگی به نوعی تحریم‌های بین‌المللی همه جانبه هوشمند علیه ایران را شکل دادند. شورای امنیت براساس ماده ۳۹ منشور که به عنوان کلید ورود به فصل هفتم منشور است، قادر به پاسخگویی نشد. شورا طی هر دو قطعنامه ۱۶۹۶ و ۱۷۳۷^۳ (۲۰۰۶) نه تنها قادر به استناد به فصل هفتم نبود بلکه به قوانین [مواد] ۴۰ و ۴۱ نیز نتوانست استناد کند. تنها تفسیر قابل استناد برای این وقایع، مجبور شدن شورا برای اعلام ضمنی وجود تهدیداتی علیه صلح است. (فارال، ۱۳۹۹: ۴۱۲)

ب) هدف تحریم‌ها؛ هدف غایی از اعمال تحریم‌های اقتصادی ترغیب و تشویق کشور هدف

^۱-U.N. Doc. S/RES/1696 (31 July 2006), Acting under Article 40 of Chapter VII of the Charter of the United Nations in order to make mandatory the suspension required by the IAEA,

^۲-United Nations Security Council Resolutions 1696, 1737, 1747, 1803, 1835, and 1929.

^۳-U.N. Doc. S/RES/1737 (23 December 2006)

به رعایت اصول حقوق بین‌الملل و هنجارهای جامعه جهانی و جلوگیری از هنجارشکنی کشورها-ست. اگر چه تحریم به عنوان یک هدف استراتژیک و غالباً جایگزین اقدام نظامی و تنبیهی و به منظور تغییر رفتار دولت مورد تحریم وضع می‌شود، ولی در تئوری و منظر منشور ملل متحد به عنوان ابزاری برای ایجاد و حفظ صلح و یا اعاده صلح و امنیت بین‌المللی توسط شورای امنیت سازمان ملل تعریف و تدوین شده است.

- برنامه اقدام جامع مشترک^۱ (برجام)

اگرچه یک معاهده رسمی نیست و یک توافقنامه^۲ نزاکتی (Agreement Gentlemen) با ماهیت صرفاً سیاسی و خارج از شمول حقوق بین‌الملل است اما با یک قطعنامه شورای امنیت رسمیت یافت. در طبقه‌بندی معاهدات جایگاه ویژه‌ای دارد که نیاز به تحلیل حقوقی و مبحث جداگانه‌ای می‌باشد. رژیم حقوقی این توافقنامه که در راستای اهداف منشور ملل متحد و با منشاء فصل هفتم منشور موجودیت پیدا کرد و در حقوق بین‌الملل تجلی یافته است و مستند به قوانین حقوق بشری، نظریه‌های حقوقی جدیدی را می‌طلبد و برای رژیم‌سازی حقوقی نیاز به تلاش دیپلماتیک قوی دارد. آمریکا که از بنیان برجام است در ماه ژوئیه ۲۰۱۵ به آن پیوست، موجب نگرانی متحدانش در خاورمیانه شد. این توافق تهدید میان مدت ایران با سلاح هسته‌ای را برطرف کرد، اما نگرانی منطقه را بیشتر کرد، زیرا هم محدودیت ایران برداشته می‌شود و هم چشم بر روی اقدامات ایران برای تلاش جهت گسترش نفوذش در منطقه بسته خواهد شد.

متحدان منطقه‌ای ایالات متحده آمریکا همچنین بیم آن را داشتند که ایالات متحده توافق را توجیهی برای محدود کردن درگیری و برخورد نظامی خود با ایران در خاورمیانه بداند، در حالی که ایران با پر کردن خلاء قدرت حاصل از آن نفوذ خود را ایجاد خواهد کرد. (Hicks & Dalton, 2017: 75) بنا براین با روی کار آمدن دولت ترامپ در آمریکا و قدرت لابی کشورهای عرب منطقه و اسرائیل، دولت آمریکا از این توافق بین‌المللی در سال ۲۰۱۸ خارج شد که فصل جدیدی را در اعمال تحریم‌های فراسرزمینی علیه ایران گشوده است.

- قدرت رژیم تحریم و حقوق بین‌الملل

قوت رژیم‌ها در میزان رعایت و اجرای قواعد رژیم است و در واقع به قدرت دولتی بستگی دارد که رژیم را ایجاد می‌کند. (عسگرخانی، ۱۳۹۵: ۱۰۰) در روابط بین‌الملل وسیله نهایی

^۱ -JCPOA

^۲ - توافقنامه: سندی دیپلماتیک که معمولاً حاوی مقررات مربوط به نحوه اجرای پیمان‌های موجود یا ایجاد نظامی موقت است. (فلسفی، ۱۳۹۳: ۱۶۰)

تنظیم روابط واحدهای جامعه بین‌الملل و عامل تعیین کیفیت مسائل مربوط به این روابط است. به عبارت دیگر، قدرت مرکز ثقل و هسته اصلی سیاست بین‌الملل می‌باشد. (اسدی و نجات، ۱۳۹۶: ۱۰۵) یکی از این تحریم‌های یک‌جانبه که مصداق بارز تروریسم اقتصادی است، تحریم یک‌جانبه آمریکا و بعضی کشورهای اروپایی است که مخالف با تکوین نظام بین‌الملل و روح نظام نوین اقتصادی است و اجرای یک‌جانبه‌ای که حقوق بین‌المللی را به وسیله آن کشور نامشروع می‌کند، بحث قانون داماتو است. (ممتاز، ۱۳۸۷: ۳۴۵) امروزه بازی قدرت سه سطحی در [دنیا] پدیدار شده است. سطح اول قدرت سخت و نظامی است و آمریکا حرف اول را می‌زند. سطح دوم، جنبه اقتصادی قدرت بروز کرده است و علاوه بر آمریکا و اروپا، ژاپن و چین نیز بازیگران اقتصادی مطرح جهان بشمار می‌آیند و بازی چندوجهی شکل گرفته است. سطح سوم بازیگران غیردولتی، مانند تروریست‌ها و... از نظر نای اهمیت یافتن قدرت نرم در این چارچوب قابل درک و فهم است. (Nye, 2004: 4) آمریکا به عنوان ابرقدرت اول جهان در صورتی در اعمال رژیم تحریم اقتصادی علیه ایران موفق خواهد شد که بتواند سایر کشورها را نیز با خود هماهنگ کند، در غیر اینصورت قدرت رژیم تحریم یک‌جانبه، پایداری کافی را نخواهد داشت و استمرار نخواهد یافت. علت اتحاد آمریکا و اروپا و همکاری چندجانبه و فشار آمریکا بر کشورهای اروپایی برای خروج از برجام و اجرای مکانیزم ماشه که منجر به برگشت به تحریم‌های شورای امنیت و احیای مجدد قطعنامه‌های ششگانه شورای امنیت علیه ایران خواهد شد.

تاثیر تحریم‌ها بر صنعت هوانوردی ایران

به دنبال دستیابی به توافق هسته‌ای و برداشته شدن کامل تحریم‌های شورای امنیت، اتحادیه اروپا نیز تحریم‌های خود را لغو نمود و آمریکا نیز تحریم‌های هسته‌ای را نادیده گرفت و چندین قرارداد و تفاهم‌نامه بین شرکت‌های ایرانی و اروپایی و حتی امریکایی برای خرید هواپیماهای نو از شرکت‌های ایرباس و بوئینگ (آمریکا) منعقد شد و ۱۵ فروند هواپیما نیز خریداری و وارد کشور شد که از این قبیل اقدامات در بسیاری از حوزه‌های تجارت خارجی صورت گرفت و به عنوان دوران پسابرجام فضای اقتصادی کشور متحول شد، اگرچه این دوران دیری نپایید و با خروج آمریکا از برجام در سال ۱۳۹۷ (۲۰۱۶) مجدداً همه معادلات به هم خورد و تحریم‌های آمریکا سایه سنگینی برای همه کشور و تجارت خارجی ایران افکند و اختلال شدیدی در اقتصاد ایران ایجاد کرده است.

در حال حاضر ایران حدود ۳۰۰ فروند هواپیما دارد که حدود ۱۷۰ فروند آنها زمین‌گیر و غیرفعال هستند و با حدود ۱۳۰ فروند هواپیما با میانگین عمر بالای ۲۰ سال، حدود ۲۶ میلیون مسافر را سالیانه جابه‌جا می‌کنند. نگاهی به کشورهای منطقه و شرایط امروز آنها و نگاهی به

برنامه‌های آتی آنها می‌توان، عمق عقب‌ماندگی و ظلم به جامانده از تحریم‌های چند دهه گذشته غالباً ناشی از یکجانبه‌گرایی و تحریم‌های ظالمانه امریکاست را درک کرد. صنعت هوانوردی ایران باید به جایی برسد که طی چهار سال آینده یعنی بر اساس برنامه چشم انداز ۲۰ ساله کشور (۱۴۰۴) ایران دارای ۵۵۰ فروند هواپیمای فعال با عمر کمتر از ۱۰ سال باشد، معنی و مفهوم آن این است که ایران در حال حاضر کمتر از ۱۵ فروند هواپیمای زیر ده سال فعال دارد و نیاز به بیش از ۵۰۰ فروند هواپیمای جدید برای نوسازی و بازسازی ناوگان هوایی کشور و جایگاه واقعی خود در منطقه دارد.

از منظر اقتصادی، سقوط ارزش پول ملی ایران بر اساس قیمت واقعی موجود و پس از خروج آمریکا، روند نرخ ریال ایران نسبت به دلار آمریکا در بازار آزاد، بیش از یک هشتم سقوط کرد. (وبسایت xe، ۲۰۱۸)^۱ در صورتی که در پایان سال ۱۳۹۹ ارزش پول ایران به ۰/۰۰۰۰۳ دلار رسید که نسبت به سال ۱۳۸۹ یعنی ۱۰ سال قبل یک/سی‌ام شده است. این یعنی قدرت خرید تجهیزات هوانوردی که غالباً خرید خارجی هستند، سی برابر کمتر شده است.

استدلالات حقوقی و ضرورت دیپلماسی حقوقی

بررسی رویه قضایی محاکم اتحادیه اروپا، بویژه در رأی ۲۰۱۷ صفانی‌کوسپاهان^۲ نشان می‌دهد که در صورت احراز نقض حقوق بنیادین اشخاص تحت تحریم و بویژه حق بر حمایت قضایی مؤثر و حقوق دادرسی و اثبات ایراد خسارت و رابطه سببیت، صدور حکم پرداخت غرامت میسر و امکان‌پذیر است. صدور آرای دیوان دادگستری اروپا در قضایای کادی^۳ و فولمن^۴ را باید اتفاقی خوش یمن به حساب آورد. این آراء از یکسو نویدبخش حمایت بی‌تنازع از حقوق بشرند و از سوی دیگر اماره‌ای متقن بر عدم پذیرش دکترین نامحدود بودن صلاحیت شورای امنیت هستند. (میرزاده، ۱۳۹۱: ۳۸۱) کارکرد مؤثر حقوق بین‌الملل، تامین و تضمین صلح و حمایت از قواعد و استانداردهای حقوقی بین‌المللی است و بکارگیری دیپلماسی حقوقی و استفاده از حقوق بین‌الملل و آموزه‌های آن علاوه بر میز مذاکره و تعامل هوشمندانه، بایستی جهت مقابله با آثار ظالمانه تحریم‌ها با رعایت پایبندی ایران به مقررات بین‌المللی و اصل حاکمیت قانون در عرصه روابط بین‌الملل، از تمامی ابزار و ظرفیت‌های مجامع و محاکم بین‌المللی با تدبیر و آگاهانه و

^۱ -<https://www.xe.com/currencyconverter/convert/?Amount=1&From=USD&To=IRR>

^۲ -Safa Nicu Sepahan v Council. 2013, see at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:62015CJ0045&from=en>

^۳ -Kadi and Albrakt Internatiol Foundation v Council and Commission, see at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:62005CJ0402&from=en>

^۴ -Fulmen and Mahmoudian v Council. 2013, see at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:62012CJ0280&from>

شجاعانه استفاده کرد. مقابله حقوقی و طرح دعوا و یا پیگیری مواردی مانند رای صلاحیتی^۳ فوریه ۲۰۲۱ دیوان^۱، درخواست دستور موقت مبنی بر جلوگیری از اعمال تحریم‌های ناقض حقوق بشر، عهدنامه مودت، تخلف از ماده ۵۰ طرح مسئولیت دولت‌ها، نقض مصونیت قضایی دولت‌ها و اموال آنها، نقض کنوانسیون ۱۹۴۴ شیکاگو و سایر معاهدات بین‌المللی و تلاش برای الزام سایرین به احترام به ماده ۵۳ کنوانسیون معاهدات ۱۹۶۹ و درخواست رای مشورتی از دیوان می‌تواند در راستای کاهش آثار ظالمانه تحریم‌های هوشمند و یک جانبه امریکا، کمک کننده باشند.

نتیجه‌گیری

تحریم‌ها و سوانح، شوک‌های تاثیرگذاری بر صنعت روبه‌رشد حمل‌ونقل هوایی ایران گذاشته است. حدود چهار دهه ایران از خرید هواپیماهای نو و دست اول در جهان محروم شده است. تحریم‌های مالی و بانکی امریکا و کشورهای هم‌پیمان آن منجر به عدم دسترسی ایران به بازار-های جهانی، عدم امکان سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی در صنعت هوانوردی و فقیر شدن ایران شده است. در این پژوهش ابتدا رژیم‌های حقوقی مسئولیت بین‌المللی (دولت‌ها و سازمان‌های مسئول) بررسی و تحلیل شد. سپس مبانی قانونی تحریم‌ها در نظام بین‌الملل و اثر تحریم‌ها بر صنعت هوانوردی ایران مورد کنکاش واقع گردید و در نهایت واکنش نهادهای مسئول بین-المللی در قبال تحریم‌های یک‌جانبه و نقض حقوق ملت ایران و احتمال ایجاد رژیم‌های جدید در آینده، مورد بررسی قرار گرفت.

تدابیر محدودکننده ایالت متحده امریکا، اعمال شده در بخش‌های بانکی و بیمه بین‌المللی از یک سو و از سویی دیگر ممنوعیت فروش هواپیما، قطعات و تجهیزات هوانوردی و فرودگاهی، ایمنی و امنیت هوانوردی ایران را تحت‌الشعاع قرارداده است. در واقع، گستردگی ابعاد تحریم‌ها گواه این حقیقت است که اقدامات قهرآمیز دولت امریکا، طیف قابل ملاحظه‌ای از فعالیت‌های صنعت حمل‌ونقل هوایی ایران را در بر گرفته است و برخی خدمات مانند؛ نداشتن هواپیمای چک‌پروازی دستگاه‌ها و سیستم‌های ناوبری هوایی تا مرز تعطیلی و فلج‌شدن کنترل ترافیک هوایی ایران را پیش رفت.

تجزیه و تحلیل آثار حقوقی تحریم‌های هوانوردی و علی‌الخصوص تحریم‌های ثانویه امریکا با ماهیت فراسرزمینی و سازوکارهای حقوقی، نظارتی و اجرایی تحریم‌های هوشمند دفتر کنترل سرمایه خارجی (OFAC)، این نتایج حاصل شد که طراحان تحریم از طریق فرآیند-

^۱-Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America) See at :<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/175/175-20210203-PRE-01-00-en.pdf>

های پیچیده و مورد قبول جامعه جهانی مانند؛ رژیم گروه اقدام ویژه مالی (FATF)، تمامی راه‌های رسیدن بخش‌های دولتی و خصوصی ایران را به منابع مالی و بازارهای جهانی بسته‌اند. بنابراین ملاحظه می‌شود که سازوکار حقوقی طراحی شده تحریم‌ها به گونه‌ای است که پس از توافق (برجام) رفع تحریم‌های شورای امنیت مطابق قطعنامه ۲۲۳۱، علی‌رغم تصریح ماده ۲۵ منشور ملل متحد در ارتباط با تصمیمات شورا و الزام به «قبول و اجرا»، متأسفانه تحریم‌ها در سطح جامعه بین‌المللی پایدار و اقدامات هماهنگ ایالات متحده آمریکا منجر به رفع آثار تحریم‌های بین‌المللی نشده است.

دیپلماسی حقوقی و اقدامات حقوقی به‌منظور مقابله با آثار تحریم‌های ظالمانه غیرمنشوری فعلی، منجر به ایجاد راهکارهای حقوقی و قضایی با هدف به‌چالش کشیدن مبنای حقوقی تحریم‌های یک‌جانبه و مقابله با تحریم‌های احتمالی می‌شود و بیانگر احترام و پایبندی دولت ایران به مقررات حقوق بین‌الملل و اصل حاکمیت قانون در عرصه روابط بین‌الملل است. در همین راستا استفاده از راهکارهای حقوقی و طرح دعاوی مدنی علیه ایالات متحده آمریکا و سایر دولت‌های خارجی همراه در سطح بین‌المللی با رجوع به دیوان دادگستری اروپا، دیوان بین‌المللی دادگستری به استناد نقض مصونیت قضایی دولت‌ها و اموال، پیگیری و بهره‌مندی از دستور موقت (۲۰۱۸) دیوان در خصوص توقف تحریم‌های هوانوردی، نقض تعهدات قرارداد الجزایر، پیمان موددت ۱۹۵۵ و استناد به ماده ۵۰ مسئولیت طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، نقض ماده ۴۴ کنوانسیون شیکاگو و اهداف راهبردی ایکائو که بیان می‌دارد؛ «توسعه امور فنی و گسترش هوانوردی بین‌المللی بمنظور پیشرفت ایمنی و بی‌خطری پروازها در سراسر جهان و بدون تبعیض برای رفع نیازهای همه ملت‌ها است». همچنین شناسایی و ترغیب اشخاص حقیقی و حقوقی و ایرانیانی که در کشورهای اروپایی خسارت دیده‌اند با طرح دعوا در دیوان اروپایی حقوق بشر که تحریم‌های فراسرزمینی و ثانویه ایالات متحده منجر به تبعیت سایر کشورها از آمریکا شده است را فراهم نمود. شاید اقدام دولت ونزوئلا (فوریه ۲۰۲۰) در طرح دعوی کیفری علیه ایالات متحده آمریکا و ثبت آن در دفتر دیوان کیفری بین‌المللی و - برای اولین بار- به چالش کشیدن «تحریم‌های اقتصادی» به عنوان «جنایت علیه بشریت»، نویدبخش باشد.

راهکار دیگر مقابله با تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا گفتمان‌سازی بین‌المللی است. گفتمان و هنجارسازی درباره جنایات آمریکا و اثبات ماهیت ضدحقوق بشری تحریم‌های اقتصادی، مستلزم جمع‌آوری اطلاعات دقیق، مستند و قابل اثبات مسئولیت بین‌المللی در مجامع و

محاکم بین‌المللی است که باید از سوی دستگاه‌های قربانی تحریم صورت بگیرد. اگرچه پیش‌نیاز برخی اقدامات بین‌المللی، پیگیری و معاضدت قضایی در داخل کشور است. تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا ضمن اینکه مشمول اصل منع مداخله و نقض پیمان‌های بین‌المللی می‌باشند و به صراحت مفاد قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت را نقض می‌کنند و در واقع از مرزهای «قواعد‌آمره» نیز عبور کرده‌اند. اقدامات و «فشار حداکثری» آمریکا عملاً «حق حیات»، «حق بر سلامت» و «حق بر توسعه» مردم ایران را به مخاطره جدی دچار کرده است. حقوق بین‌الملل هوانوردی حاوی مبانی «الزام‌آور» است و همین امر باعث می‌شود تا ناقضین این مقررات به طور فردی هم دارای مسئولیت باشند. بنابراین تحریم‌های هوانوردی از جمله تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا، ناقض برخی قواعد‌آمره هستند و براساس ماده ۴۱ طرح مسئولیت دولت، سایر کشورها باید به احترام منطوق حقوق بین‌الملل از همراهی و همکاری با آمریکا خودداری کنند و نباید به تداوم و حفظ وضعیت موجود کمک و مساعدت نمایند.

منابع فارسی

کتاب

- ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۴)، مسئولیت بین‌المللی دولت، انتشارت شهردانش

- حلمی، نصرت ا... (۱۳۹۰)، مسئولیت بین‌المللی دولت و حمایت سیاسی، بنیاد میزان، چاپ دوم

- راعی، مسعود (۱۳۹۳)، مسئولیت بین‌المللی دولت در قبال رفتار افراد و گروه‌ها در پرتو رویه قضایی، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(۵)

- شایگان، فریده (۱۳۸۰)، شورای امنیت سازمان ملل متحد و مفهوم صلح و امنیت بین‌المللی، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی

- ضیائی‌بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۸)، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران: گنج دانش، چاپ ۳۸
- محمدرضا ضیائی‌بیگدلی و همکاران (۱۳۸۷)، آراء و نظرات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، جلد اول، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی
- عبدالله عابدینی و خلیل روزگاری (۱۳۹۴)، حقوق مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی، انتشارات خرسندی

- سعیدرضا عاملی و ابراهیم محسنی (۲۰۱۸)، فقدان مشروعیت قانونی - بین‌المللی تحریم و نقض حقوق بشر، موسسه حقوق بشر اسلامی لندن

- عسگرخانی، ابومحمد (۱۳۹۵)، رژیم‌های بین‌المللی، انتشارات خرسندی، چاپ اول
- فارال، جرمی ماتام (۱۳۹۹)، تحریم‌های سازمان ملل متحد و حاکمیت قانون، ترجمه عباسی، نشر میزان

- فلسفی، هدایت الله (۱۳۹۳)، حقوق بین‌الملل معاهدات، نشر نو، چاپ چهارم
- رضا موسی‌زاده و ابراهیم کوهی (۱۳۸۹)، حقوق سازمان‌های بین‌المللی: حقوق شورای امنیت، نشر میزان

مقالات

- اسدی، رمضان و نجات، علی (۱۳۹۶)، نقش قدرت در سیاست بین‌الملل، فصلنامه سیاست، ۱۴(۱۶)

- حمید الهوتی نظری و عقیل محمدی (۱۳۹۶)، نگاهی انتقادی به پیش‌نویس مواد راجع به مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ۹(۴)

- جعفر حیدر قلی‌زاده، صمد قائم‌پناه (۱۳۹۷)، مسئولیت بین‌المللی دولت ایالات متحده آمریکا از اعمال تحریم‌های یک‌جانبه بر علیه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال ۱۴(۴۳)

- شهرام رحمانی و افشین جعفری (۱۳۹۸)، تقابل یک جانبه‌گرایی و حاکمیت قانون در حقوق بین‌الملل؛ مطالعه: تحریم‌های امریکا علیه ایران، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ۹، (۴)

- سیدمهدی رضوی و مجتبی بابایی (۱۳۹۶)، انتقال مفاهیم مسئولیت دولت‌ها به حوزه سازمان‌های بین‌المللی و چالش‌های پیش‌رو، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ۹ (۴)

- سیدقاسم زمانی و کاظم غریب‌آبادی (۱۳۹۶)، تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر، فصلنامه حقوق پزشکی سال ۱۱ (۴۰)

- سیدکاظم سجادیپور، فرهاد وکیلی (۱۳۹۴)، رژیم تحریم‌های بین‌المللی: بنیان‌ها، فرایندهای تصمیم‌ساز، نهادهای مجری و سنجش کارایی، فصلنامه روابط خارجی، سال ۷ (۱)

- عسگرخانی، ابومحمد (۱۳۸۱)، نظریه رژیم‌های بین‌المللی، مجله دانشکده حقوق شماره ۵۷ - فرخ‌سیری، منصور (۱۳۸۷)، محدودیت‌های حقوقی شورای امنیت در اعمال تحریم‌های اقتصادی، مجله حقوقی بین‌المللی، سال ۲۵ (۳۹)

- کریم‌آبادی، محمدصادق (۱۳۹۸)، جایگاه حقوقی دکتین دولت‌ها در تفسیر معاهدات بین‌المللی، فصلنامه بین‌المللی قانون‌یار، دوره ۳ (۹)

- گلشن‌پژوه، رضا (۱۳۹۸)، مسئولیت بین‌المللی امریکا در یکجانبه‌گرایی و نقض حقوق بشری، مجله ایران

- ممتاز، جمشید (۱۳۸۷)، انطباق تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت با حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشر دوستانه، فصلنامه حقوق، دوره ۳۸ (۴)

- میرزاده، منالسادات (۱۳۹۱)، تحقق رؤیای نظارت قضائی بر قطعنامه‌های شورای امنیت، مجله پژوهش‌های حقوقی، شماره ۱۹

English Resources

- Hicks Kathleen, Melissa G. Dalton (2017), **Deterring Iran after the Nuclear Deal: Washington DC: by the Center for Strategic and International Studies**. Available at: <https://cdn.mashregnews.ir>
- Nye, Joseph (2004), **Soft Power: The Means to Success in World Politics**, New York: Public Affairs. pp.2-5.

Documents and Reports

- Annex 19 of Chicago Convention 1944, **Safety Management System (SMS)**.
- S/RES/2231 (2015).
- ICAO Doc 9774 - AN/969 - Aerodrome Certificate
- ICAO Doc 9859 - The Safety Management Manual (SMM)
- Icj Rep. 2004. Para. 38 Available at: www.un.org/unispal/document/178825
- U.N. Doc. S/RES/1737 (2006).

- U.N. S/RES/2309 (2016)

Cases

- Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America)
- Corfu Channel (United Kingdom v. Albania), ICJ, Judgment of 15 December 1949, ICJ Reports 1949.
- Fulmen and Mahmoudian v Council. 2013
- Kadi and Albrakt Internatiol Foundation v Council and Commission
- Safa Nicu Sepahan v Council. 2013

Sites

- <https://www.un.org/sg/en>
- <https://www.xe.com/currencyconverter/convert/>

